

EUGENIUSZ NAJLEPSZY

INSTYTUCJONALNE I FUNKCJONALNE PODSTAWY MECHANIZMU HANDLU ZAGRANICZNEGO

I. UWAGI WSTĘPNE

Przejęcie przez państwo socjalistyczne funkcji optymalizacji obrotów zagranicznych wysunęło na czołowe miejsce problem stworzenia efektywnego mechanizmu handlu zagranicznego, działającego zgodnie z interesem ogólnospołecznym i wymogami gospodarczymi. Zastosowanie założeń systemu handlu zagranicznego do tych postulatów nie jest łatwe. Źródłem trudności są tu nie tylko poszukiwania modelowych warunków optymalnego wykorzystania obrotów z zagranicą, lecz także i to szczególnie w początkowej fazie rozwoju, zaostrzające się napięcia wewnętrzne wskutek dojścia do głosu licznych potrzeb tłumionych skutecznie w kapitalizmie. Trudności wynikają wreszcie z wpływu ograniczających preferencji politycznych na kryteria ekonomicznego wyboru modelu powiązań gospodarczych z zagranicą.

Celem niniejszego artykułu jest próba uogólnienia aktualnej koncepcji optymalnego wykorzystania obrotów handlowych z zagranicą oraz podstawowych elementów i zasad systemu handlu zagranicznego w świetle doświadczeń naszej gospodarki. Należy przy tym stwierdzić, iż przedmiotem analizy nie jest model abstrakcyjny, ale system rzeczywisty istniejący w praktyce gospodarczej Polski. Przedstawienie takiego modelu nie jest jednak sprawą ani prostą ani łatwą. Ów opis nie może być zwykłą fotografią instytucjonalnych urządzeń handlu zagranicznego, lecz próbą uchwycenia najbardziej charakterystycznych powiązań i cech jego mechanizmu. Przeszkody na drodze wyodrębnienia najbardziej istotnych i trwałych elementów, wzajemnych między nimi powiązań i zasad systemu handlu zagranicznego powstają nie tylko w związku z trudnościami oderwania się od nieistotnych cech instytucjonalnych modelu. Chodzi tutaj również o pewną ewolucję historyczną, jaka dokonała się i stale zachodzi w prawidłowościach procesów funkcjonowania, przejawiających się w konkretnym systemie naszego handlu zagranicznego. Mamy tu na myśli powszechne dążenie do usprawniania metod centralnego planowania obrotów handlowych, w celu osiągnięcia najbardziej korzystnych proporcji

w handlu zagranicznym z jednej strony oraz do rozszerzania uprawnień przedsiębiorstw w zakresie realizowanych transakcji zagranicznych i większego wykorzystania kategorii towarowo-pięniężnych w systemie zarządzania, z drugiej strony.

Ciągła ewolucja systemu planowania i zarządzania handlu zagranicznego dokonująca się w drodze często niewidocznych zmian cząstkowych, stwarza bodajże największe trudności w badaniach nad oddzieleniem cech istotnych od przypadkowych i przemijających, obliczonych na potrzeby sytuacji bieżącej oraz ukazaniem zrębów systemu możliwie najbardziej zbliżonego do rzeczywistości. W rezultacie ujęcie podstaw modelowych handlu zagranicznego naszej gospodarki, analizowanych na gruncie rzeczywistości, które nie byłoby zwykłym opisem praktyki, jest niezwykle trudne. Stąd zdajemy sobie sprawę, iż w tych warunkach poszukiwania zasadniczych cech funkcjonowania konkretnego systemu handlu zagranicznego nie mogą przynieść wyników bezspornych i z tego punktu widzenia można będzie niejedno zarzucić sformułowanym poniżej tezom, opisującym główne założenia modelowe handlu zagranicznego.

II. U ŹRÓDEŁ KONCEPCJI WYKORZYSTANIA HANDLU ZAGRANICZNEGO

W polskim modelu gospodarki system wymiany z zagranicą stanowi integralną część krajowej ekonomiki i wykonuje wyłącznie funkcje służebne w stosunku do obowiązującego planu centralnego. Jako pewien wyzinek gospodarki narodowej nie może on więc opierać swojej działalności na kryteriach ustalanych autonomicznie w oderwaniu od ogólnych zadań gospodarczych kraju. Generalnie zatem, o wykorzystaniu obrotów z zagranicą, rozstrzyga tutaj skala ekspansji wewnętrznej, dynamika i ogólny kierunek przeobrażeń w procesie wzrostu gospodarczego. Analiza konkretnych podstaw funkcjonowania handlu zagranicznego wymaga jednak uwzględnienia horyzontu czasowego.

1) W krótkim okresie koncepcja wykorzystania handlu zagranicznego opiera się na obowiązującej w tym modelu gospodarki metodologii planowania centralnego. W toku budowy planu operatywnego centralny planista uzyskuje co najmniej dwie odmienne struktury produktu końcowego. Jedna stanowi rezultat przyjętych założeń planistycznych i jest odbiciem potrzeb wewnętrznych, (jest to tzw. struktura pożądana produktu końcowego), druga — struktury posiadanych zasobów siły roboczej mocy produkcyjnych, przy możliwie pełnym wykorzystaniu istniejących czynników wytwórczych. O ile nie zostaną wprowadzone określone korekty do założonych produktów końcowych, w określonych dziedzinach wytwórczych pojawią się pewne „nadwyżki” ponad przewidziane zużycie krajowe. Równocześnie przy nie zmienionej ilości pozostałych produktów wystąpią pewne „niedobory” w innych gałęziach produkcyjnych, po-

mimo substytucji produktów bilansowo-deficytowych (rzadkich) produktami występującymi w bilansie gospodarki w „nadwyżce” (obfitymi)¹ „Niedobory” i „nadwyżki” te wyznaczają, ile i które z wytwarzanych produktów należy przeznaczyć na eksport, ile i które ze zużywanych produktów należy importować, aby w ostatecznym rezultacie osiągnąć rzeczowe dostosowanie wytwarzanej struktury produktu końcowego do pożądanej struktury produktu, odzwierciedlającej planowe zapotrzebowanie krajowe². Zadaniem eksportu jest efektywne przesunięcie uzyskanych ilości „nadwyżek” z bilansu produkcji krajowej na zewnątrz gospodarki, a zadaniem importu dokładne wypełnianie powstałych „niedoborów” i ostateczne zbilansowanie planu.

U podstaw handlu zagranicznego tkwi więc założenie bilansowania określanych autonomicznie, głównych wielkości makroekonomicznych w układzie zamkniętym oraz dążenie do zachowania wewnętrznej zgodności tych wielkości w centralnym planie, bez względu na zmiany warunków na rynku światowym. W zastosowanym systemie bilansowania in natura, zestawy produktów w imporcie i eksporcie nie mogą być dowolne lub stać się przedmiotem wyboru, ale muszą zostać ściśle sprecyzowane, stosownie do sald bilansów materiałowych. Odpada w związku z tym problem weryfikacji rzeczowej struktury produkcji importowanej i eksportowanej, jeśli oczywiście pominąć niewielkie możliwości przesunięć w planowanej strukturze produktu końcowego, uwarunkowane przekształceniami w strukturze krajowego popytu finalnego z punktu widzenia struktury potrzeb rynków zagranicznych. Wybór, o ile istnieje, dotyczyć może więc głównie struktury geograficznej obrotów handlowych, a więc najbardziej efektywnego ulokowania danych eksportów oraz importów na określonych rynkach zagranicznych na podstawie kształtujących się tam cen dewizowych.

Pomimo rejestrowania bieżących kosztów w eksporcie oraz w imporcie na wyodrębnionych rachunkach pieniężnych przedsiębiorstw, porównywanie nakładów krajowych i cen na rynkach zagranicznych nie ma większego znaczenia z punktu widzenia wykorzystania handlu zagranicznego. Oznacza to także, iż pieniądź krajowy przestaje być instrumentem oddziaływania na ruch rzeczowych czynników procesu handlu zagranicznego.

2) W przeciwieństwie do krótkiego okresu czasu, w którym handel zagraniczny opiera swoje istnienie faktycznie na technicznej niemożliwości zbilansowania planu narodowego — zmiany w krajowej strukturze aparatu wytwórczego w długim okresie umożliwiają bez porównania większą swobodę wyboru wariantów spełniających wymogi międzynarodowego

¹ Por. S. Nowacki, *Informacja w planowaniu inwestycji*, Warszawa 1967, s. 34.

² Por. *Zarys teorii gospodarki socjalistycznej* pod kier. A. Wakara, Warszawa 1965, s. 56, 57. S. Nowacki, *Informacja...* op. cit., s. 35 - 37, Por. także Ch. Bettelheim, *Zagadnienia teorii planowania*, Warszawa 1961, s. 183-189.

podziału pracy. Co prawda, w porównaniu z okresem krótkim, istnieją obecnie znacznie większe możliwości osiągnięcia takich wielkości i struktury produktu końcowego, technicznych współczynników produkcji i produktów globalnych, aby można było zarówno w pełni wykorzystać krajowe czynniki wytwórcze, jak i zapewnić zaspokojenie potrzeb wewnętrznych. W związku z tym i w założeniach długofalowych rola wymiany handlowej z zagranicą mogłaby zostać sprowadzona do minimalnych rozmiarów, bowiem dostosowywanie produkcji do zapotrzebowania krajowego dokonywałoby się bezpośrednio w ramach układu gospodarki narodowej, a nie za pośrednictwem rynku międzynarodowego. Wobec braku możliwości dokonywania zamiany części wytwarzanego produktu finalnego na rynku międzynarodowym, oznaczałoby to konieczność wszechstronnej i perspektywicznej rozbudowy aparatu wytwórczego we wszystkich gałęziach gospodarki i dziedzinach produkcyjnych oraz uzależnienia wyboru struktury produkcji wyłącznie od systemu zapotrzebowania krajowego, co w ostatecznym rezultacie prowadziłyby do autarki³.

Nie jest to jednak rozwiązanie racjonalne i celowe, ponieważ ramy gospodarki zamkniętej nie pozwalają wtedy na osiągnięcie korzyści płynących z międzynarodowego podziału pracy i uniemożliwiają wykorzystanie wymiany handlowej w procesie podnoszenia wydajności krajowych czynników produkcji. Z tych też powodów zainteresowanie władzy centralnej musi się koncentrować wokół wyboru takich struktur gospodarczych, które wykorzystują szerzej aniżeli dotychczas, pośrednictwo wymiany handlowej w procesie zamiany i dostosowywania wolumenu i struktury środków materialno-technicznych, będących w dyspozycji gospodarki narodowej do założonej struktury potrzeb społeczeństwa.

Spośród wielu wariantów struktur gospodarczych, najsilniej toruje sobie drogę alternatywa wyboru modelu kompromisowego, w którym obok zabezpieczenia wszechstronnego rozwoju wszystkich podstawowych gałęzi produkcyjnych możliwa jest specjalizacja międzynarodowa w obrębie poszczególnych dziedzin wytwórczych. Realizacja kompleksowego rozwoju gospodarki narodowej zostaje w tym przypadku odpowiednio skojarzona z rozwojem międzynarodowego podziału pracy na zasadzie specjalizacji wewnątrzgałęziowej. Postulat ten znajduje swój najpełniejszy wyraz w zasadniczym dokumencie polityczno-programowym przyjętym

³ Tego typu tendencje wystąpiły właśnie w okresie realizacji pierwszego etapu industrializacji (w latach pięćdziesiątych) kiedy głównie na skutek obaw natury politycznej kraje socjalistyczne (w tym i Polska) przyjęły kurs na maksymalne uniezależnienie się od importu, co znalazło następnie trwałe odbicie w metodologii centralnego planowania gospodarczego tych krajów. Przełamywanie pewnych założeń tej metodologii planowania ukształtowanej pod wpływem szczególnych okoliczności zewnętrznych (koreańska wojna, silny wzrost napięcia międzynarodowego), a więc nie mających nic wspólnego z istotą systemu gospodarki socjalistycznej, trwa jeszcze do dzisiaj. (Por. m. in. Z. Kamecki, J. Sołdaczuk, W. Sierpiński, *Międzynarodowe stosunki ekonomiczne*, Warszawa 1964, s. 504-505).

i zatwierdzonym w czerwcu 1962 r. na naradzie przedstawicieli partii komunistycznych i robotniczych krajów członkowskich RWPG — o „podstawowych zasadach międzynarodowego podziału pracy”⁴. W myśl tego dokumentu zakres i kierunki międzynarodowego podziału pracy mają być rezultatem racjonalnego wyboru między autarkią i specjalizacją, o którym przede wszystkim zadecyduje perspektywiczny rachunek ekonomiczny, prawidłowo odzwierciedlający w sposób syntetyczny łączne korzyści wynikające ze współpracy międzynarodowej⁵.

W tej sytuacji uzyskiwanie żądanej produkcji finalnej nie może wiązać się wzrost z wyborem struktury produkcji na podstawie warunków wewnętrznych (zapotrzebowanie krajowe), ale musi dokonywać się stopniowo na drodze lepszego przystosowywania podaży krajowej do zapotrzebowania rynku międzynarodowego, zgodnie z kierunkami rozpiętości w relacjach nakładów krajowych i zagranicznych. W tym kierunku zmierza coraz wyraźniej polityka gospodarcza krajów RWPG. Praktyka bowiem wykazuje, iż kraje te z osobna nie mogą zbudować swych planów 5-letnich i perspektywicznych bez oparcia się na systemie powiązań ekonomicznych w skali obozu socjalistycznego.

Nie ulega wątpliwości, iż ogromną rolę przy podejmowaniu decyzji o długofalowym wykorzystaniu handlu zagranicznego odgrywa aktualny układ warunków wyjściowych, przy których dana gospodarka narodowa jest skłonna włączyć się do systemu międzynarodowego podziału pracy. Chodzi tutaj o warunki leżące zarówno w sferze dat gospodarczych, jak też politycznych.

Po stronie zjawisk gospodarczych źródłem ograniczeń może okazać się przede wszystkim odziedziczona z przeszłości struktura gospodarcza, nie zawsze racjonalnie uformowana z punktu widzenia wewnętrznych możliwości rozwojowych, podważająca system ekwiwalentnej wymiany z zagranicą. Pokonywanie dystansu dzielącego strukturę gospodarki narodowej od struktur gospodarczych innych krajów i usunięcie dysproporcji wewnętrznych, naruszających równowagę ogólną wymaga wtedy podejmowania decyzji inwestycyjnych, niezależnie od istniejącego w danym momencie układu relacji cen w skali międzynarodowej⁶. Wskutek ograniczenia w polityce inwestycyjnej dotychczasowych kryteriów wyboru, wynikających z danego układu proporcji produkcyjnych i wy-

⁴ Por. Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej Warszawa 1964, s. 161, 162.

⁵ Por. S. Góra, Z. Knyziak, *Współpraca krajów RWPG a rachunek ekonomiczny*, Warszawa 1966, s. 25.

⁶ Na gruncie konieczności wyrównywania dysproporcji rozwojowych oraz przebudowy zacofanej struktury gospodarczej powszechną aprobatę zyskuje imperatyw strategizacji ekonomiki kładący nacisk na stworzenie i dynamiczny rozwój podstawowych grup przemysłów w modelu industrializacji kraju. Ponieważ realizacja tego celu jest uzależniona od dynamiki stopy wzrostu, handel zagraniczny w tym okresie musi być traktowany głównie jako narzędzie przyspieszania tempa wzrostu. Por. Ch. Bettelheim, *Zagadnienia teorii...*, op. cit., s. 189 - 191.

miennych, automatycznie zmniejsza się stopień i zakres opłacalności transakcji bieżących, co powoduje obniżanie poziomu wymiany handlowej z zagranicą. W sytuacji tej wymiana handlowa może jedynie obejmować te kierunki importu i eksportu, które zostają wyznaczone autonomicznymi decyzjami inwestycyjnymi.

W przypadku czynnika politycznego swoboda wyboru władzy planującej w zakresie wykorzystania handlu zagranicznego jest określona w zależności od stopnia zgodności lub niesprzeczności celów we wzajemnych stosunkach kraj — zagranica⁷. Zgodnie z konkretnym układem tych stosunków albo istnieją warunki dla rozwijania produkcji w oparciu na zapotrzebowaniu zagranicy i zaspokajaniu potrzeb za pośrednictwem rynku międzynarodowego, albo wewnętrzna struktura produkcji i wynikające stąd obroty są nie do pogodzenia z celami politycznymi, muszą więc ulec zmianie.

Zapewne w przypadku wystąpienia ograniczeń natury gospodarczej jak też i politycznej w określonym zakresie, istnieje konieczność ochrony protekcyjnej⁸, zabezpieczającej realizację przyjętych celów długofalowych w ramach narodowego planu gospodarczego. Od charakteru tych ograniczeń i skali napięć wewnętrznych w warunkach przeobrażeń struktury gospodarczej, uzależniony jest w dużej mierze wybór i rzeczywisty kształt przyjętego modelu handlu zagranicznego w konkretnym systemie gospodarki narodowej.

III. ZAŁOŻENIA WYJŚCIOWE MECHANIZMU HANDLU ZAGRANICZNEGO

W warunkach naszej gospodarki aktualna konstrukcja mechanizmu handlu zagranicznego opiera się przede wszystkim na zasadach stosowanego rachunku bezpośredniego oraz właściwych dla tego typu rachunku formach planowania oraz zarządzania i jest naturalną konsekwencją właściwości ogólnego modelu gospodarki narodowej.

Przystępując do precyzowania zasadniczych założeń wyjściowych tego mechanizmu należy raz jeszcze podkreślić, iż nie chodzi tu o zwyczajny opis konkretnego schematu organizacyjnego systemu i jego praktycznych

⁷ Głębszą analizę roli czynnika politycznego w sferze handlu zagranicznego podejmuje M. Guzek w pracy *Zasada kosztów komparatywnych a problemy RWPG*, Warszawa 1967, s. 119 - 122.

⁸ Protekcyjizm ten można realizować w drodze środków bezpośrednich, poprzez administracyjny system limitowania obrotów w dyrektywnym pianie centralnym handlu zagranicznego, a także za pomocą środków pośrednich w postaci zastosowania dwustopniowego systemu cen wewnętrznych i zewnętrznych, instytucjonalnego i ekonomicznego oderwania produkcji krajowej od systemu handlu zagranicznego oraz odmiennych zasad przyjmowania kursu walutowego i stosowanych metod rachunku ekonomicznego. Por. m. in. Z. Kamecki, J. Sołdaczuk, W. Sierpiński, *Międzynarodowe stosunki...*, op. cit., s. 544 - 555.

form działania wcielanych na codzień w życie, lecz o próbę uogólnienia tego, co można by nazwać wytycznymi lub kierunkami działania gospodarczego w istniejących ramach instytucjonalnych. Odrzucając zatem wszystko to, co naszym zdaniem nie ma walorów rzeczywistej trwałości i nie charakteryzuje istoty funkcjonowania, do najważniejszych elementów aktualnego mechanizmu handlu zagranicznego zaliczamy:

1) Koncentrację decyzji w zakresie prawie wszystkich podejmowanych transakcji zagranicznych na szczeblu centralnym (jednoszczeblowość decyzji). Dzięki wyłączności decyzji dotyczących transakcji handlowych z zagranicą, szczebel centralny może wyznaczać i realizować pożądany udział importu i eksportu w dochodzie narodowym. Na szczeblu makroekonomicznym podejmowane są przede wszystkim decyzje kształtujące podstawowe proporcje handlu zagranicznego — tempo wzrostu importu i eksportu, wynikające z założonego tempa wzrostu gospodarki narodowej. Określenie wielkości tempa wzrostu obrotów towarowych z zagranicą rozstrzyga tym samym o dopuszczalnych rozmiarach ekspansji gospodarki narodowej poza terytorium kraju.

Do kategorii dalszych decyzji ekonomicznych, podejmowanych na szczeblu centralnym w handlu zagranicznym, trzeba ponadto zaliczyć rozmiary i strukturę importu w wyrażeniu fizycznym i wartościowym, saldo bilansu płatniczego i handlowego w ujęciu globalnym i geograficznym, kierunki geograficzne handlu zagranicznego, sposoby zawierania transakcji itd. Wyznaczenie wolumenu i rzeczowej struktury obrotów handlu zagranicznego opiera się na zasadzie bilansowania, która pełni rolę narzędzia dostosowywania rzeczowej struktury produkcji krajowej do przyjętej struktury podziału dochodu narodowego.

Plan rozwoju obrotów handlowych z zagranicą nosi w zasadzie charakter autonomiczny, ponieważ nie jest wypadkową bieżących, wewnętrznych procesów mikroekonomicznych, lecz powstaje w oparciu na własnych dyrektywach, dyrektywach centralnego organu planującego. Zawarte w planie importy i eksporty, zarówno w przekroju towarowym jak i przekroju geograficznym, nie są wynikiem wyboru opartego na rachunku korzyści komparatywnych, ale stanowią odzwierciedlenie określonej skali preferencji szczebla centralnego, reprezentują więc makroekonomiczny punkt widzenia. Stąd też krajowe relacje kosztów i odpowiednie relacje cen zagranicznych nie stanowią generalnie podstawy w zakresie wyboru struktury importu i eksportu. W tej mierze kryteriów wyboru ekonomicznego dostarcza centralny rachunek bilansowy w skali całej gospodarki narodowej (rachunek efektywności handlu zagranicznego), uwzględniający warunki docelowej struktury produkcji w kraju oraz sytuację w bilansie płatniczym.

2) Wybór struktury towarowej handlu zagranicznego na podstawie rachunku planu centralnego (rachunku efektywności handlu zagranicznego). Przede wszystkim na podstawie tego typu rachunku ekonomicznego

szczebel wykonawczy realizuje planowe transakcje ekonomiczne z zagranicą. Podobnie jak w innych dziedzinach, poszczególne wielkości ekonomiczne handlu zagranicznego liczy się tutaj i bilansuje w jednostkach fizycznych. Ustalanie i koordynowanie wszelkich zadań na odcinku wymiany handlowej z zagranicą dokonuje się na drodze układania centralnego planu handlu zagranicznego.

W toku sporządzania projektów planów w oparciu na dostępnych metodach planistycznych, władza centralna zmierza do określenia i wyboru możliwie najkorzystniejszego w danych warunkach, zbilansowanego wewnętrznie wariantu obrotów handlowych. Oczekiwane rozwiązanie jest na ogół osiągnięte przy pomocy form planowania bezpośredniego (nakazowego) oraz w pewnym zakresie, za pomocą planowania pośredniego (wykorzystującego instrumenty ekonomiczne do naprowadzania przedsiębiorstw na założone cele).

Proces budowy centralnego planu handlu zagranicznego na podstawie rachunku bezpośredniego wyłania szereg trudnych zadań, z których do szczególnie ważnych i odpowiedzialnych należą następujące podstawowe grupy czynności:

a) wyznaczanie wyjściowej wielkości i struktury obrotów towarowych w ujęciu naturalnym i wartościowym, w przekrojach — rzeczowym i kierunkowym (geograficznym),

b) ustalenie poziomu sald dewizowych na wyodrębnionych rynkach zagranicznych w oparciu na układzie cząstkowych bilansów płatniczych z poszczególnymi rynkami.

c) ostateczne zbilansowanie poszczególnych grup obrotów towarowych — wielkości importów z wielkością i strukturą wewnętrznych popytów końcowych, eksportów z wielkością i strukturą popytów zagranicznych na analizowanych rynkach — wraz z nakreśleniem obowiązującej hierarchii priorytetów w przyjętym planie obrotów zewnętrznych,

d) określenie rozdziału poszczególnych importów i eksportów, które mają zostać zrealizowane w planowanym okresie, między przedsiębiorstwa.

Obok rachunku planu centralnego, bilansującego eksport z importem bezpośrednio w jednostkach fizycznych, na podstawie aktualnych i przewidywanych norm zużycia krajowego oraz efektywnej podaży produkcji krajowej, stosuje się równolegle rachunek pieniężny. Całość więc ułożonego w podany wyżej sposób planu obrotów towarowych, przy charakterystycznej specyfikacji in natura musi również znaleźć swoje dokładne odzwierciedlenie w jednostkach wartości — a więc w walucie krajowej i zagranicznej. Konieczność wyodrębnienia przez centralny szczebel planujący przyjętych wielkości fizycznych w planie obrotów handlowych z zagranicą w wyrażeniu wartościowym, wynika z ogólnego charakteru panujących kryteriów oceny wymiany na rynku światowym, związanych z maksymalizacją efektów pieniężno-wartościowych. Nie oznacza to jednak, że pieniężna forma określania zadań w imporcie i eksporcie

stanowi przedmiot dowolnego wyboru ze strony zainteresowanych przedsiębiorstw; przede wszystkim ceny nie są instrumentem równoważenia planu handlu zagranicznego, a odgrywają wyłącznie rolę technicznych narzędzi agregowania różnorodnych wielkości fizycznych. Pierwotne decyzje o wielkości i strukturze obrotów, warunków, sposobów i kierunków zawierania indywidualnych transakcji, terminów dostawy, podejmowane na szczeblu centralnym w formie nakazów, przesądzają o wyborze rozwiązań szczegółowych, realizowanych na szczeblach wykonawczych⁹.

W tej sytuacji wartość kalkulacji ekonomicznej przedsiębiorstw nosi przede wszystkim charakter ewidencyjno-kontrolny i polega na biernym odzwierciedleniu przydzielonych nakładów i planowanych efektów przy danych współczynnikach technicznych. W rezultacie możliwość alternatywnego wyboru przez przedsiębiorstwa podległe szczeblowi centralnemu praktycznie albo nie istnieje bądź też nie posiada większego znaczenia¹⁰. Przedsiębiorstwa te muszą realizować po prostu zadania planowe.

Bilansowy charakter rachunku efektywności handlu zagranicznego jest wyrazem przyjętej i stosowanej ogólnej metodologii układania centralnego planu w skali całej gospodarki narodowej. Ponieważ podstawowe proporcje rzeczowe handlu zagranicznego zostają sformułowane w systematycznym bilansie gospodarki narodowej, rola rachunku bilansowego sprowadza się do wyboru spośród wielu różnych rozwiązań tych, które przede wszystkim zabezpieczają wykonanie wyjściowych decyzji podjętych wcześniej na szczeblu centralnym. W rezultacie bilansowy rachunek handlu zagranicznego, zmierzając do realizacji programowych celów wyznaczających optymalne rozwiązanie całościowe w skali gospodarki narodowej, jest równocześnie narzędziem racjonalizacji rozmiarów, struktury i kierunków wymiany towarowej z zagranicą, a więc w specyficznym pojętym sensie rachunkiem optymalizacji¹¹. Należy przy tym podkreślić,

⁹ Por. W. Trzeciakowski, *Kryteria bieżącej efektywności handlu zagranicznego a planowanie*, *Handel Zagraniczny* 1961, nr 5.

¹⁰ Por. Z. Kamecki, *The Problems of Foreign Trade Monopoly in Socialist Economy*, [w:] *International Trade and Development Theory and Policy*, Warszawa 1966, s. 26. — Nie zmienia zasadniczo tego faktu nawet tzw. planowanie wartościowe, które wprowadza do każdego resortu zadania zbiorcze, określane w złotych dewizowych w podziale na tzw. obszary geograficzne, zastępujące dotychczasowy system szczegółowego specyfikowania towarów w imporcie i eksporcie. Przy przeważającym „rzeczym” systemie planowania, zastąpienie fizycznych wielkości obrotów wyrażeniami w wartościach „nominalnych”, jest zmianą jedynie połowiczną. Por. B. Wojciechowski, *Czynnik czasu w rachunku efektywności a planowanie handlu zagranicznego*, *Gospodarka Planowa* 1967, nr 2. Również w przypadku nadawania uprawnień central handlu zagranicznego niektórym podmiotem szczebla wykonawczego, nie zwalnia przedsiębiorstw uczestniczących w zawieraniu transakcji zagranicznych od precyzyjnego wykonywania określonych zadań rzeczowo-ilościowych, bez względu na wynik kalkulacji mikroekonomicznych.

¹¹ W tym znaczeniu, że przy jego pomocy spośród różnych wariantów wybiera się przede wszystkim te, które służą osiągnięciu celów uznanych w planie centralnym za nadrzędne, a więc odrzuca się zastosowania nie zabezpieczające tych zadań.

iz konkretny wynik rachunku planu centralnego obrotów towarowych jest szczególnie wrażliwy na wielkość i charakter napięć w bilansie płatniczym z danym rynkiem zagranicznym. Trudności płatnicze stanowią bowiem najpoważniejsze źródło weryfikacji rachunku efektywności handlu zagranicznego.

3 Instytucjonalne i ekonomiczne oddzielenie handlu zagranicznego od produkcji. Usunięcie łączności między produkcją a handlem zagranicznym na płaszczyźnie administracyjnej wiąże się zarówno z szeroko rozpowszechnioną tezą o potrzebie koncentracji działalności o szerzę handlu zagranicznego w celu nadania rozwijającym na tym odcinku poczynaniom dostatecznej siły konkurencyjnej, jak i centralizację decyzji ekonomicznych w całej gospodarce narodowej¹². W rezultacie utworzona zostaje sieć specjalnych przedsiębiorstw-central handlu zagranicznego, wyłącznie upoważnionych do prowadzenia handlu zagranicznego w oparciu o wcześniej ustalone założenia planu centralnego. Każde z tych przedsiębiorstw zostaje wyposażone w osobowość prawną i posiada ściśle wyznaczone, indywidualne ramy działalności handlowej.

Pozbawienie przemysłu krajowego wykonywania czynności handlu zagranicznego na drodze prawno-organizacyjnej i stworzenie administracyjnego ogniwa pośredniczącego między producentem a rynkiem zewnętrznym, zmierza w założeniach do zawężenia pola zainteresowania przemysłu i koncentracji bezpośredniego wytwórcy wyłącznie na sprawach produkcji (jakość i wielkość produkcji, technologii wytwarzania itp.).

Wyodrębnione przedsiębiorstwa handlu zagranicznego występują równolegle obok przedsiębiorstw przemysłowych i pozostają na całkowicie równorzędnej stopie pod względem usytuowania na szczeblu hierarchicznej drabiny gospodarczej. Wykształcenie odrębnego systemu instytucjonalnego handlu zagranicznego, nie pozostającego w żadnym bezpośrednim stosunku organizacyjnym do sfery produkcji, pociąga za sobą formalne rozbitcie jednolitej dotychczas funkcji produkcyjno-handlowej na dwie zupełnie niezależne czynności. Na płaszczyźnie ekonomicznej zerwanie więzi łączących sferę produkcji z handlem zagranicznym jest odczuwalne w postaci całkowitej izolacji producentów wytwarzających na rynek wewnętrzny oraz przedsiębiorstw handlu wewnętrznego od bezpośrednich kontaktów z rynkiem światowym. Wewnętrzny mechanizm powiązań ekonomicznych pomiędzy przedsiębiorstwami handlu zagranicznego a przedsiębiorstwami produkcyjnymi i handlu wewnętrznego, przestaje odgrywać samodzielną, aktywną rolę i funkcjonuje na zasadzie nakazów: wybór parametrów handlowych zostaje tutaj z góry przesądzony decyzją władzy centralnej.

W tych warunkach jednolity charakter transakcji handlowych w imporcie i eksporcie ulega rozszczepieniu na dwa niezależne akty kupna-

¹² Por. Z. Kamecki, *The Problems of Foreign Trade Monopoly...*, op. cit., s. 26 - 27.

-sprzedaży: pierwszy dotyczy wymiany między producentem a centralą handlu zagranicznego, drugi zaś wymiany między centralą handlu zagranicznego a partnerem zagranicznym¹³. W rezultacie rozdzielenia czynności handlowych w sferze realizacji obrotów towarowych, handel zagraniczny jest dla poszczególnych przedsiębiorstw przemysłowych i handlowych tylko jednym z potencjalnych odbiorców (dostawców) dostarczanej (poszukiwanej) przez nich masy towarowej.

4) Autonomiczny charakter systemu cen krajowych w stosunku do cen rynku światowego. Przyjęcie monopolistycznego systemu organizacji handlu zagranicznego, podważającego jedność produkcji i wymiany zagranicznej, szczególnie ułatwia zerwanie łączności systemu cen krajowych z systemem cen światowych oraz ustanowienie autonomicznej struktury cen wewnętrznych, określanych i regulowanych przez władzę centralną, na które to aparat handlu zagranicznego nie ma wpływu¹⁴.

W rezultacie oderwania relacji cen krajowych od relacji cen światowych, zmiany cen na rynkach zagranicznych nie powodują automatycznie zmiany cen na rynku krajowym. Odrębny charakter krajowego systemu cen w odniesieniu do rynku światowego wynika przede wszystkim z założenia podporządkowania konkretnego układu cen aktualnym proporcjom planu centralnego i potrzeby oparcia ich na wewnętrznych warunkach produkcji oraz kierunkowych preferencjach władzy planującej. Ponadto uniezależnienie się cen krajowych od cen zagranicznych podyktowane zostaje chęcią izolacji gospodarki narodowej od wpływu żywiołowych fluktuacji cen na rynkach zagranicznych¹⁵. Wprowadzenie takiego modelu cen powstrzymuje proces transmisji niekorzystnych wahań koniunkturalnych na rynek wewnętrzny i zamyka dążenia do ekspansji i „penetracji” z zagranicy.

Technicznym instrumentem wyrównywania różnic powstających z racji odmiennej struktury cen krajowych w stosunku do struktury cen światowych jest tzw. rachunek różnic budżetowych (rachunek różnic cen), neutralizujący przenoszenie się wpływu cen zagranicznych na proporcje podziału dochodu narodowego. Ustalone wewnętrznie ceny w kraju, oddzielnie na dobra importowane oraz eksportowane, nie noszą cech zróżnicowania czasowego i geograficznego: są cenami sztywnymi, niezmiennymi w długim okresie czasu. Nie wyrażają one ponadto zarówno relacji pełnych nakładów pracy społecznej, jak też nie odzwierciedlają ani wewnętrznych proporcji bilansowych (podaż na eksport wyrażona w tych

¹³ Por. H. Fiszal, *Zagadnienia cen i rachunku ekonomicznego w gospodarce socjalistycznej*, Warszawa 1958, s. 112.

¹⁴ Por. A. Rolow, *Rachunek ekonomiczny w handlu zagranicznym*, Warszawa 1960, s. 133-134. S. Polaczek, *Odrębny układ cen w handlu zagranicznym dla krajów socjalistycznych*, *Ekonomista* 1960 nr 1, s. 31; J. Pajestka, *Zagadnienia rachunku efektywności handlu zagranicznego*, *Ekonomista* 1957, nr 5.

¹⁵ Por. S. Polaczek, *Odrębny układ cen...*, op. cit., s. 30.

cenach nie bilansuje popytu na import), ani możliwości substytucji między importem a produkcją krajową. Spełniają one głównie funkcje technicznych narzędzi agregacji i dezagregacji niejednorodnych wielkości fizycznych i nie stanowią podstawy wyboru ekonomicznego w planie handlu zagranicznego.

Inaczej jest w sferze realizacji planu na szczeblu przedsiębiorstw. Ceny są tutaj w poważnym zakresie motywem działania, jednym z czynników wyznaczających postępowanie wykonawców (przedsiębiorstw przemysłowych i central handlu zagranicznego) w procesie kierowania realizacją planu. Ich uaktywnienie jest wynikiem stosowania bodźców materialnego zainteresowania w produkcji.

5) Suwerenna i ewidencyjna rola systemu pieniężnego oraz obrachunkowy charakter kursu walutowego. Ponieważ pieniądź w obrocie wewnętrznym w zakresie stosunków między szczeblem centralnym, a przedsiębiorstwami posiada tylko znaczenie czysto obrachunkowe i stanowi odbicie układu zaplanowanych proporcji w procesie reprodukcji społecznej, implikuje to usunięcie łączności krajowego systemu monetarnego z międzynarodowym systemem pieniężnym¹⁶. Rynek dewiz zostaje zastąpiony przez monopol walutowy i przyjmuje formę systemu państwowej reglamentacji dewizowej. Obrót dewizowy ściśle wynika z planów rzeczowo-finansowych i jest centralnie regulowany przez właściwe organy administracji państwowej. Stały i jednolity kurs walutowy wyprowadzony z parytetu monetarnego, ustalonego arbitralnie przez centralny organ państwowy, posiada wyłącznie znaczenie ewidencyjne. W warunkach pełnej niewymienialności pieniądza krajowego wartość kursu walutowego nie posiada wpływu ani na proces realizacji planu obrotów, ani też na kształtowanie się danych do rachunku opłacalności handlu zagranicznego.

IV. NIEKTÓRE ODCHYLENIA OD ZAŁOŻEŃ WYJŚCIOWYCH — KIERUNKI EWOLUCJI MECHANIZMU

Nie ulega wątpliwości, iż przedstawiony tu opis podstaw mechanizmu nie jest jeszcze bliski rzeczywistości, ponieważ w istocie rzeczy nie odbija zachodzących w praktyce elementów ewolucji w systemie naszego handlu zagranicznego, które są zewnętrznym przejawem polityki gospodarczej realizowanej na tym odcinku. Chodzi w związku z tym o zarysowanie przede wszystkim tych poczynań, które w rezultacie ostrej krytyki dotychczasowych zasad systemu handlu zagranicznego, głównie

¹⁶ W tych warunkach i polityka kredytowa nie stanowi narzędzia działania: kredyt nie jest wykorzystywany ani dla celów uelastycznienia czasowej struktury importu i eksportu, ani dla uelastycznienia polityki zakupów i sprzedaży przez przedsiębiorstwa handlu zagranicznego i produkcyjnego.

w ostatnich kilku latach, polegają na pewnej decentralizacji zarządzania, czego wyrazem jest wytyczony przez V Plenum KC PZPR i realizowany długofalowy program reform metod planowania i zarządzania w handlu zagranicznym. Działania te są w istocie rzeczy wynikiem odchodzenia od stanowisk dogmatycznych, odstępstwem od pozornie logicznej i jednolitej konstrukcji „czystego” modelu scentralizowanego, którego praktyka nie zweryfikowała pozytywnie. Traktując odstępstwa od założeń wyżej opisanego modelu handlu zagranicznego, jako wyraz pewnej ewolucji dokonującej się w prawidłowościach procesów funkcjonowania mechanizmu wskutek oddziaływania szerokiego nurtu dążeń gospodarki do usprawniania metod centralnego planowania, zdajemy sobie sprawę ze znacznego zmniejszenia przejrzystości konstrukcji ujmowanego w taki sposób modelu. Badanie rzeczywistości nie polega jednak, jak się wydaje, wyłącznie na odszukiwaniu wiecznie trwałych prawideł działania, ale także na analizie dialektyki rozwoju i wzajemnego oddziaływania elementów starego i nowego systemu. Ścieranie się starych form gospodarowania z elementami nowego mechanizmu jest chyba najbardziej charakterystyczną cechą aktualnie funkcjonującego systemu.

Omawiane poniżej odchylenia od założeń wyjściowych modelu sformułowanego w punkcie 2 dotyczą trzech najważniejszych grup zagadnień, a mianowicie: uaktywnienia rachunku wartościowego i bodźców na szczeblu wykonawczym, decentralizacji określonych decyzji w handlu zagranicznym oraz bodźcowego oddziaływania systemu cen w sferze realizacji planu.

1) Oparcie wykonania planu importu i eksportu na środkach administracyjnych nie wyłącza stosowania bodźców, choćby tylko w ograniczonym zakresie. Poprzez stosowanie bodźców ekonomicznych zainteresowania w produkcji eksportowej następuje uaktywnienie rachunku wartościowego (opłacalności), który zaczyna działać w kierunku maksymalizacji efektów wyrażonych syntetycznie. W tych warunkach rachunek ekonomiczny handlu zagranicznego nie jest wewnątrznie konsekwentny: władza planująca dążąc do zapewnienia pełnej zgodności postępowania wykonawców z założeniami planu centralnego, obok stosowanego systemu nakazów ucieka się do tworzenia danych do rachunku wartościowego (wskaźników bieżącej opłacalności). Świadczy o tym — jak pisze W. B. Szyber — kierunek rozwoju kryteriów opłacalności: od jednostkowego kursu wynikowego brutto do kursu wynikowego netto, a dalej do prób opierania badań efektywności na rachunku „kosztu ciągniętego”, eliminującego zysk nie tylko z ostatniego stadium produkcji, ale też i ze stadiów wcześniejszych. Rachunek wartościowy stanowi podstawę nie tylko dla względnych wskaźników efektywności handlu zagranicznego, ale także dla wskaźnika absolutnego (kursu maksymalnego)¹⁷.

¹⁷ W. B. Szyber, *Teoria i polityka cen w gospodarce socjalistycznej*, Warszawa 1968, s. 40.

Uaktywnienie bodźców w połączeniu z tworzeniem danych do rachunku opłacalności handlu zagranicznego zaczyna oddziaływać na preferencje i decyzje wykonawców planu, uruchamia oddolny mechanizm wyboru w kierunku poprawy efektów finansowych. W przypadku eksportu maksymalizacja wielkości wyrażonych wartościowo wymaga porównania osiągniętych efektów w cenach dewizowych w stosunku do poniesionych nakładów w cenach krajowych, co zaczyna wpływać na kształtowanie struktury towarowej. Jednak przy dominacji rachunku bilansowego szczebla centralnego i planowania w wielkościach fizycznych, samodzielne poczynania wykonawców wywołują skutki podważające dyrektywne wskaźniki planu¹⁸. System planowania właściwy dla bilansowania rachunku handlu zagranicznego nie zapewnia bowiem importu i eksportu opłacalnego, ale wyznacza takie obroty, które zabezpieczają realizację podjętych wcześniej decyzji rzeczowych. Na styku więc nakazu centralnego planisty dopuszczającego do wymiany towary nieopłacalne i kryteriów opłacalnego wyboru w przedsiębiorstwie pojawia się sprzeczność między mechanizmem rachunku bilansowego a rachunkiem wartościowym (opłacalności) szczebla wykonawczego, która zagraża wewnętrznej zgodności planu. Naturalnie nie dotyczy to tej części obrotów towarowych, która zostaje oparta wyłącznie o system nakazowo-administracyjny, nie pozostawiający miejsca na jakikolwiek wybór w przedsiębiorstwie.

Pewną próbą przewyżnienia sprzeczności między dyrektywami planu a mechanizmem aktywizacji opłacalnego eksportu jest częściowe odejście od specyfikacji in natura i zastosowanie systemu wartościowego planowania handlu zagranicznego, w rezultacie czego przedsiębiorstwa ma praktycznie wybór w ramach planu.

2) W praktyce zakres centralizacji decyzji podejmowanych w handlu zagranicznym jest ograniczony co najmniej trzema względami. Po pierwsze — skutek wprowadzenia systemu bodźców materialnego zainteresowania i oparcia działalności w handlu zagranicznym na zasadzie opłacalności, coraz większy wpływ na decyzje eksportowe zaczynają wywierać przedsiębiorstwa produkcyjne. Decyzje ekonomiczne podejmowane poza przedsiębiorstwem (na szczeblu centralnym) nie zapewniają opłacalnego wyboru: przy ich pomocy może być tylko maksymalizowana wielkość eksportu o określonej strukturze towarowej, w ramach przyjętych norm nakładów pracy żywej i uprzedmiotowionej, odzwierciedlonych

¹⁸ Toteż, jak słusznie podkreśla B. Wojciechowski, „[...] jeśli z jakichkolwiek przyczyn nie ma możliwości stwierdzenia w czasie opracowywania planu, czy dany eksport będzie opłacalny, plan powinien być tak sformułowany, aby nie zmuszał instancji wykonawczych do eksportowania nieopłacalnych towarów, inaczej musi powstać bowiem sprzeczność między planem a kryterium efektywności”. B. Wojciechowski, *Czynnik czasu w rachunku efektywności*, op. cit., s. 13. Por. także W. Trzeciakowski, *System nagradzania produkcji eksportowej nowym instrumentem kierowania gospodarczego*, *Gospodarka Planowa* 1966, nr 8-9, s. 12 - 13.

w limitach centralnych (zarówno fizycznych jak i finansowych). Oddziaływanie kryteriów wyboru nastawionych na maksymalizację wielkości syntetycznych musi więc prowadzić do modyfikacji centralnie podejmowanych decyzji w handlu zagranicznym¹⁹. Chodzi tu przede wszystkim o przekazywanie ze szczebla centralnego części decyzji w sprawie produkcji eksportowej przedsiębiorstwom produkcyjnym w takim zakresie, ażeby wyłączyć możliwość powstawania sprzeczności w ramach istniejącego układu bodźców opłacalnego eksportu. Po drugie — nie wszystkie zadania i wskaźniki planu, które są przekazywane do przedsiębiorstw w postaci nakazów, mogą powstawać na podstawie wyłącznego rozeznania szczebla centralnego. Liczba decyzji dotyczących budowy i realizacji zadań szczegółowych jest zbyt wielka, aby wszystkie te decyzje mogły być podejmowane przez instytucje nadrzędne. „Dlatego szereg decyzji dotyczących alokacji środków w ramach przedsiębiorstw produkcyjnych musi pozostawać w gestii przedsiębiorstw produkcyjnych, posiadających szczegółową znajomość powiązań technologicznych, limitowań mocy przerobowej alternatywnych zastosowań tej mocy do produkcji różnych asortymentów itp.”²⁰.

Po trzecie — poza zasięgiem bezpośrednich decyzji szczebla centralnego, pozostaje proces kształtowania się takich wielkości zewnętrznych, jak ceny dewizowe, rozmiary i struktura popytu i podaży na poszczególnych rynkach zagranicznych, warunki umów handlowych itp. Zmiany tych parametrów często następują znacznie szybciej aniżeli proces centralnego podejmowania decyzji określających ruch rzeczowych czynników obrotów handlowych w czasie i przestrzeni²¹. Nieprzekazanie części decyzji władzy centralnej przedsiębiorstw handlu zagranicznego przedsiębiorstwom produkcyjnym mogłoby powodować podejmowanie decyzji nieracjonalnych, co w związku z tym mogłoby stać się źródłem znacznych strat gospodarczych.

3) Uruchomienie mechanizmu rachunku opłacalności dewizowej eksportu na szczeblach wykonawczych pociąga za sobą aktywny wpływ cen na preferencje wykonawców planu, zaczynają bowiem działać naturalne bodźce w kierunku maksymalizacji osiągnięć wyrażanych w wartości. Wbrew logice rachunku bilansowego w planie narodowym, przyjęte na

¹⁹ Por. W. Trzeciakowski, *System nagradzania produkcji eksportowej*, op. cit., s. 12 i 13.

²⁰ W. Trzeciakowski, *Kryteria bieżącej efektywności...*, op. cit., s. 16.

²¹ Por. W. Trzeciakowski, *Kryteria bieżącej efektywności...*, op. cit., s. 17. Podobne stanowisko zajmuje A. Wakar pisząc: „decyzje w podobnych sprawach wymagających dobrej znajomości warunków rynkowych i przyczyn zmiany cen, nie mogą być podejmowane na szczeblu zbyt wysokim: odpowiednie decyzje mogą być, jak się wydaje z korzyścią przekazywane przedsiębiorstwom handlu zagranicznego i ich komórkom branżowym, które lepiej mogą przewidzieć zmiany zachodzące po stronie ich konkurentów zagranicznych. Wakar A., *Handel zagraniczny w gospodarce socjalistycznej*, Warszawa, 1968, s. 56 - 66.

szczeblu centralnym relacje cen między poszczególnymi produktami nie są obojętne z punktu widzenia wzrostu opłacalności produkcji eksportowej na szczeblach wykonawczych. W ramach pozostawianych jeszcze form substytucji, przedsiębiorstwo ma bowiem możliwości różnicowania wysiłków „efektywnościowych”, kładąc większy nacisk głównie na użycie i oszczędność tych czynników wytwórczych, których wpływ na koszty i ogólny wynik dewizowy jest relatywnie największy. W tych też ogólnych granicach ceny na szczeblu wykonawczym przybierają charakter parametrów decyzyjnych, pozostając w konkurencji do zewnętrznych kryteriów planu.

Uaktywnienie się cen zaczyna oddziaływać nie tylko na istniejącą strukturę cen w eksporcie, ale również na sztywne relacje cen towarów importowanych²². Równocześnie w miarę nadawania coraz większego znaczenia bodźcom ekonomicznym w handlu zagranicznym, coraz silniej ujawnia się konflikt cen z nakazami, gdy wybór z punktu widzenia opłacalności staje się sprzeczny z zasadniczym — ilościowym kryterium wykonania planu. W tej sytuacji od szczebla centralnego oczekuje się stworzenia układu cen, którego działanie może co najmniej zapewnić zgodność poczynań szczebla wykonawczego z preferencjami centralnego planu handlu zagranicznego.

W przypadku pozostawienia w przedsiębiorstwie cen o charakterze „narzędziowym”, obok nakazów i uwzględnienia finansowej strony działalności jednostek gospodarczych w ocenach szczebla centralnego, działa mechanizm „specyficznej” hierarchizacji wskaźników: w razie sprzeczności przedsiębiorstwo „wybiera” te wskaźniki i zadania, które gwarantują najłatwiejsze wykonanie planu, a równocześnie uzyskanie premii²³.

W sumie należy stwierdzić, iż mimo, że w każdym przypadku bezpośrednio decyzje szczebla centralnego sięgają bardzo daleko, organ planujący nie jest w stanie odrzucić lub też całkowicie wyeliminować pośrednich form wyboru ekonomicznego, z czym łączy się potrzeba wykorzystywania form towarowo-pięniężnych w obrębie handlu zagranicznego. Ponadto zastosowane podejście optymalizacyjne w modelu handlu zagranicznego zaczyna coraz silniej oddziaływać nie tylko w kierunku zmiany metod budowy planu, ale i wpływa na obowiązujący system realizacji planu.

Ścieranie się form nakazowych z mechanizmem odcinkowych rachunków optymalizacyjnych na szczeblach wykonawczych, wynikające z braku synchronizacji pomiędzy parametrami rachunku wartościowego (opłacalności) a zewnętrznymi zadaniami i wskaźnikami planu, wytycza kierunek przyszłych zmian w systemie planowania i zarządzania handlu zagranicz-

²² Na niektóre konkretne przypadki uaktywniania się cen w związku z wymianą handlową z zagranicą wskazuje W. B. Szyber, *Teoria i polityka cen...*, op. cit., s. 152 - 153.

²³ Por. *Premia za dewizy*, *Życie Gospodarcze* 1968, nr 7, s. 2.

nego. Ponieważ łączny kumulatywny efekt działania tego procesu jest bardzo trudny do przewidzenia ex ante, dlatego nie należy chyba sądzić, ażeby stopień centralizacji świadomie został w tych warunkach szybko zmniejszony.

INSTITUTIONAL AND FUNCTIONAL FOUNDATIONS OF A MECHANISM OF FOREIGN TRADE

Summary

The author presents the conception of using foreign trade turnovers as well as the main elements and principles of the system of foreign trade in conditions of Poland's economy.

At the beginning the author is analyzing means of using foreign trade in a planning economy in short and long terms. Then he passes over to the basic problem: to the concept of a construction of the mechanism of foreign trade in the system of our economy. The essential elements of actual mechanism of foreign trade are as follows:

- 1) concentration of almost all decisions concerning the economic foreign transaction on the central level,
- 2) choice of the commodity structure of foreign trade on the basic calculation of the central plan,
- 3) institutional and economic separation of the foreign trade from production,
- 4) autonomous character of the system of home market prices in regard to the world market prices,
- 5) sovereign of a monetary system and the passive function of the rate of exchange.

The last part of this article consists of analyzing directions of the evolution of the mechanism of foreign trade. The author presents here these reforms mainly, which in result of the sharp criticism of the previous system consist of a certain degree of decentralization of management of foreign trade. The deviations from the assumptions of this model concerning here are: activity of the calculation enterprises and incentives at the level of the enterprise, decentralization of certain decisions in foreign trade, and incentival action of prices system in the sphere of the plan fulfillment.